

УДК [37.013.42+37.032]:061.213(043)

**ГЕНЕЗИС, ДЕФІНІЦІЇ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ СУСПІЛЬНО-  
НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

**кандидат педагогічних наук, Петровська К.В.**

Бердянський державний педагогічний університет, Україна, Бердянськ

*Обґрунтовано актуальність проблеми формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді. Розкривається сутність понять поведінка, норма, суспільно-нормативна поведінка. Обґрунтовуються фактори та чинники формування суспільно-нормативної поведінки, етапи процесу засвоєння норм поведінки молоддю. Виокремлюються напрями дослідження явища нормативної та ненормативної поведінки в закордонній та вітчизняній літературі. Пояснюються причини вразливості учнівської молоді до впливу негативного середовища та формуванню ненормативної поведінки, що пов'язана в першу чергу, з безконтрольним вживанням тютюнових, алкогольних виробів, ризикованою поведінкою тощо.*

*Ключові слова: суспільно-нормативна поведінка, учнівська молодь, норма, поведінка, відхилення.*

*кандидат педагогических наук, Петровская Е.В. Генезис, дефиниции и детерминанты общественно-нормативного поведения / Бердянский государственный педагогический университет, Украина, Бердянск*

*Обоснована актуальность проблемы формирования общественно-нормативного поведения учащейся молодежи. Раскрывается сущность понятий поведение, норма, общественно-нормативное поведение. Обосновываются факторы формирования общественно-нормативного поведения, этапы процесса усвоения норм поведения молодежью. Выделяются направления*

*исследований явления нормативного и ненормативного поведения в зарубежной и отечественной литературе. Объясняются причины уязвимости молодежи к воздействию негативной среды и формированию ненормативного поведения, что связано в первую очередь с бесконтрольным употреблением табачных, алкогольных изделий, рискованным поведением и др.*

*Ключевые слова: общественно-нормативное поведение, учащаяся молодежь, норма, поведение, отклонения.*

*PhD in Pedagogical Sciences, K. Petrovskaya Genesis, definitions and determinants of social-normative behavior / Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine, Berdyansk*

*The urgency of the problem of forming the social-normative behavior of young students is substantiated. The essence of the concepts of behavior, norm, social-normative behavior is revealed. Factors of formation of social-normative behavior, stages of the process of assimilation of norms of behavior by youth are justified. Areas of research are the phenomenon of normative and non-normative behavior in foreign and domestic literature. The reasons for the vulnerability of young people to the negative environment and the formation of non-normative behavior are explained, which is primarily related to the uncontrolled use of tobacco, alcohol products, risky behavior.*

*Key words: social-normative behavior, young people studying, norm, behavior, deviations.*

**Вступ.** Аналіз сучасних тенденцій молодіжної політики країн світу засвідчує, що в ній домінують орієнтири на підвищення соціальної активності молодіжної громади за рахунок посилення активності окремих особистостей. Звичайно, це вимагає від держави і суспільства певних інвестицій у молоде покоління, створення умов, за

яких молодь могла б успішно реалізувати свій творчий потенціал. Якщо в результаті здійснення молодіжної політики створюються необхідні умови, надаються достатні гарантії для соціального становлення й розвитку молодого покоління, то воно матиме бажання і буде здатне спрямувати свої потенції відповідно до інтересів суспільства. З огляду на це, актуальним для нашого дослідження є виділення деяких особливостей соціалізації учнівської молоді, позитивним результатом якої є сформована суспільно-нормативна поведінка.

Однією з важливих проблем загальнотеоретичного спрямування, на нашу думку, є з'ясування сутності поняття “суспільно-нормативна поведінка”. Це, зі свого боку, вимагає детального та послідовного розгляду дефінітивної низки понять: “норма”, “відхилення”, “соціальна норма”, “поведінка”, “нормативна ситуація”, “нормативна поведінка”, “ненормативна поведінка”, “суспільно-нормативна поведінка” – й аналізу характеристик цього феномена в соціально-педагогічному контексті.

Поняття “норма” досить широке. Норми характерні для всіх рівнів соціальної організації: особистості, групи, субкультури, суспільства, але це не означає, що вони повністю одноманітні. У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” поняття “норма” визначається як регулююче правило, яке вказує межі свого застосування [1, с. 792]. Учені в різних галузях (педагогіка, психологія, соціологія, культурологія, філософія, право тощо) присвятили вивченню генезису “норми” чимало досліджень (О. Артьомова, С. Бородін, М. Дубінін, Д. Менделєвич та ін.), однак на сьогодні поки що не існує єдиного визначення цього поняття. Так, М. Тарасов зазначає, що існує два підходи стосовно розуміння терміна “норма”. По-перше, норма – це природний стан деяких суб'єктів (систем,

відносин, процесів); по-друге, норма – правило поведінки, пов'язане з волею та свідомістю людини, що виникає у процесі культурного розвитку і соціальної організації суспільства [2, с. 123]. Прихильників другого підходу більше. Так, Т. Парсонс вважає, що норми є основою соціального порядку, інституціолізовані в суспільстві й інтерналізовані індивідами [3]. Тобто норми припускають наявність легітимності. Вони освоюються в процесі соціалізації індивідів на основі інтерналізації і забезпечуються механізмами соціального контролю. Відхилення від норм карається санкціями. В. Кудрявцев підкреслює, що норма – це міра позитивної, суспільно корисної поведінки, спрямованої на досягнення певного результату, інтересу [4]. За В. Далем, норма – “загальне правило, якого необхідно дотримуватися в усіх подібних випадках; зразок або приклад, нормальний стан, законне, правильне, що не виходить з ладу” [5, с. 628].

У соціальній педагогіці дослідники (О. Безпалько, М. Галагузова, А. Капська, А. Мудрик та ін.) поняття “норма” використовують для характеристики процесу розвитку й соціального становлення дитини, що дозволяє виокремити певну межу, відповідно до якої можна уточнювати причини відхилень, з'ясовувати, яким чином вони впливають на процес соціалізації дитини, і на основі цього будувати соціально-педагогічну роботу.

Норми в культурології підтримують принципи комунікації, взаємодії між індивідами й різними групами. Відхилення від прийнятих норм може розглядатися як ненормальна поведінка, якщо, звичайно, воно не отримує статусу оригінальності або талановитості. У юридичній літературі існує точка зору, що “норма” та “правило” застосовуються як рівнозначні, взаємозамінні категорії. Однак деякі вчені вважають, що “правило” – це вузька категорія, оскільки воно міститься лише в диспозиції правової норми. Так, Т. Андрусяк

визначає норму як обов'язкове, формально окреслене правило поведінки загального характеру, що встановлюється, змінюється та припиняється в установленому порядку, виконання якого забезпечується державою [6, с. 132].

Керівник відомої наукової школи “Психологія девіантної поведінки” Ю. Клейберг відзначає запозичення психологами розуміння норми і відхилень від неї з медицини, зокрема з психіатрії, а саме – з дихотомії “норма – патологія”. Аналізуючи поняття “норма”, автор виділяє такі розуміння норми: норма як припис або заборона; норма як ідеал, як відповідність вимогам того соціального середовища, в якому живе і діє людина; норма як діапазон варіативності, властивий більшості членів даної популяції; норма як відповідність тим або іншим теоретико-психологічним конструктам [7].

Одним із більш змістовних, на наш погляд, є визначення Ю. Турчанінової: “Норма – це деяке ідеальне утворення, умовне позначення об'єктивної реальності, правило поведінки або деякий середньостатистичний показник, що характеризує реальну дійсність, пов'язаний із волею та свідомістю людини, що виникає у процесі культурного розвитку і соціальної організації суспільства; це міра суспільно корисної поведінки малих соціальних груп і окремих індивідів, що не тільки оцінює й орієнтує подібно до ідей, ідеалів, а й спрямовує на досягнення певного результату, інтересу” [8, с. 45].

З поняттям “норма” тісно пов'язано поняття “поведінка”. Коріння наук про поведінку сягають античних часів. Питаннями психології та поведінки людей і тварин займалися ще Аристотель, Хризіп, Сократ і Платон, однак серйозне наукове вивчення поведінки стало можливим лише зі створенням еволюційного вчення. Сучасні наукові дисципліни, які займаються вивченням поведінки, тісно пов'язані між собою і

багато в чому перетинаються, а відмінності в предметах і методах сприяють більш повному розкриттю її сутності.

Поведінка є предметом широкого спектра наук: від психології, етології, зоопсихології і порівняльної психології до поведінкової екології. Поведінка в соціальних науках означає набір дій, реакцій на середовище (подразники) свідоме та несвідоме; наявна у живих істот взаємодія з навколишнім оточенням опосередкована їхньою руховою та психічною активністю. У педагогічній літературі поведінка розглядається як деяка відносно узгоджена й послідовна сукупність вчинків особистості, яка може мати місце в ситуаціях, що визначаються соціальною групою і регулюються певними правилами чи нормами (С. Бородін, М. Дубінін, І. Карпець, В. Кудрявцев та ін.).

Як зазначає С. Бородін, свобода вибору варіанта поведінки не безмежна. Так, особистість, яка робить вибір, завжди пов'язана різними обмеженнями. У результаті аналізу досліджень С. Бородіна, що стосуються проблеми соціальних відхилень [9], ми поділили можливі обмеження у виборі певної поведінки на дві групи: 1) варіанти поведінки, які об'єктивно недоступні особистості внаслідок обмеженості отриманої інформації про них; 2) варіанти поведінки, що відомі особистості як доступні для вибору, але заборонені для неї. Якщо обмеження, які ми віднесли до першої групи, можуть бути як соціального, так і несоціального або змішаного походження, то природа обмежень другої групи завжди суто соціальна. Тому, як вважають дослідники (В. Бабаєв, Л. Божович, К. Гілліган, М. Марченко та ін.), якщо поняття “норма” стосується всієї діяльності людей, то поняття “соціальна норма” має бути віднесено тільки до галузі їхньої суспільної поведінки. Приписи, обмеження, вказівки до соціальної дії і виражають соціальні очікування “правильної” або “належної” поведінки. Певна впорядкованість поведінки людей у суспільстві

якраз і є результатом відповідності загальним очікуванням або нормам, система яких називається нормативним порядком, що забезпечує збереження і відтворення зразка. Соціальна норма не обов'язково виражає реальну поведінку – це скоріше “очікувана” поведінка.

Зауважимо, що дослідження соціальних норм пов'язане з певними труднощами, зумовленими тим, що відповіді на питання про генезис і механізми виникнення норми не можуть дати ні ґносеологія, ні психологія, ні медицина, ні соціологія окремо. Норма об'єктивно є точкою перетину багатьох соціальних процесів, тому її вивчення має міждисциплінарне значення. У сучасній науковій літературі є значна кількість праць, присвячених особливостям змісту та засвоєння соціальних норм у процесі розвитку людини на різних вікових етапах, у різних культурах. Так, питання нормативного регулювання поведінки молоді, розробка понятійного апарату представлені в дослідженнях І. Бестужева-Лади, Л. Божович, Л. Григорович, Т. Парсонса та ін. Аналізом змісту і значення соціальних норм займалися Г. Андреєва, Н. Веракс, Л. Кольберг, Л. Нуччі та ін. Проблема значущості соціальних норм і засвоєння їх у процесі розвитку молоді в різних культурах відображена в крос-культурних дослідженнях Є. Бєлінської, У. Бронфенбреннера, М. Мід, Т. Стефаненко та ін. Аналізуючи дослідження цих науковців, можна сказати, що соціальна норма – це масштаб, критерій оцінки поведінки.

У філософській і психолого-педагогічній літературі є безліч трактувань дефініції “соціальна норма”. Так, О. Дробницький, аналізуючи проблеми, пов'язані із соціальною нормою, відзначає, що існують і такі поняття, як організаційні, технічні та дисциплінарні норми [10]. Представники “теорії соціальних норм”, яка існує в рамках теорії соціального навчання, виділяють “норми взаємності та

соціальної відповідальності”. Представник когнітивного напрямку Л. Кольберг, розробляючи проблему морального розвитку, вказує на існування різних соціальних норм – “норми взаємодопомоги”, “правдивості” і “справедливості” [10, с. 325-333]. Його послідовник Є. Туріель, критикуючи Л. Кольберга за неточності в розмежуванні понять моралі й соціальних умовностей, створює концепцію областей, або доменів. Він виділяє три основних домена соціальних правил і норм, що розрізняються за важливістю, значенням, генезисом і рівнем узагальнення: моральні, конвенціональні та персональні норми. Моральні норми фокусуються на вимогах, заснованих на благополуччі й основних правах особистості. Конвенціональні норми – це стандарти, що регламентують життєві ситуації в соціумі, тоді як персональні норми – це індивідуальні пріоритети й переваги особистості в сфері організації власної життєдіяльності. Згідно з поглядами Л. Колберга, конвенціональні й персональні норми значною мірою залежать від культурних традицій та звичаїв різних соціальних спільнот, тоді як моральні норми становлять абсолютні імперативи, визначені для виконання всім людям [10, с. 325].

Незважаючи на очевидні відмінності у визначеннях, що даються різними вченими, вони всі виходять із того, що соціальні норми є регуляторами наявних у соціумі суспільних відносин між людьми, організаціями, колективами, соціальними групами тощо. Цілісна, динамічна система соціальних норм є необхідною умовою життя людей, засобом громадського управління, організації та функціонування держави, забезпечення узгодженої взаємодії людей, прав людини, стимулювання зростання добробуту народу. Так, на нашу думку, неможливо уявити людство без регулювання поведінки людей за допомогою визначених зразків, моделей, масштабів. З них і

складаються в результаті багаторазового використання норми, на які в подальшому орієнтується суспільство.

Свій внесок у розробку проблеми нормативної та ненормативної поведінки зробили також зарубіжні представники біхевіористичного напрямку, передусім, прихильники теорії соціального навчання. Основна проблема, яку вирішують представники цього напрямку, – інтерналізація особистістю соціальних норм, вимог, цінностей. Основні положення його викладені в теорії Б. Скіннера, де поведінка розглядається через призму соціальних стимулів. Дослідник заперечує вплив внутрішніх психічних процесів на поведінку і вказує на те, що людина формується за допомогою навчання. Представники соціально-когнітивного напрямку А. Бандура і Д. Роттер, залишаючись прихильниками цієї теорії, внесли зміни до її основних положень, вважаючи, що поведінка людини регулюється складними взаємодіями між внутрішніми явищами і факторами оточення, де основна роль належить когнітивним компонентам. Звідси процес соціалізації трактується А. Бандурою через набуття нових форм поведінки здебільшого завдяки спостереженню за моделями поведінки оточуючих людей чи референтної групи. Згідно з положеннями Д. Роттера, процес соціалізації являє собою інтеріоризацію соціальних норм, перехід від зовнішніх соціальних вимог і цінностей у внутрішню структуру особистості.

Який би термінологічний варіант не обрали, залишається безсумнівним соціальне походження будь-яких норм діяльності, а також і те, що нормативне регулювання суспільної поведінки потребує спеціального аналізу. Для регулювання соціальних норм кожне суспільство вводить соціальні обмеження (міфи, табу, релігійні догмати, традиції тощо), які взаємодоповнюють один одного, утворюючи надзвичайно ефективний регулятор людських учинків.

Узагальнивши наведене вище, ми визначаємо суспільно-нормативну поведінку як поведінку, що відповідає суспільним вимогам, загальноприйнятим нормам і принципам, як результат успішної соціальної адаптації особистості, поведінка якої характеризується оптимальною рівновагою між ціннісними орієнтаціями індивіда і групи та правилами і вимогами навколишнього соціального середовища. Її формування відбувається під впливом взаємодії внутрішніх психічних процесів та факторів оточення (зовнішні соціальні вимоги і цінності, спостереження моделей поведінки, навчання та виховання).

**Висновки:** отже, здійснений теоретичний аналіз дефінітивної низки понять: “норма”, “відхилення”, “соціальна норма”, “поведінка”, “нормативна ситуація”, “нормативна поведінка”, “ненормативна поведінка”, “суспільно-нормативна поведінка” дав змогу сформулювати робоче визначення поняття “суспільно-нормативна поведінка учнівської молоді”. Подальше дослідження зумовило охарактеризувати неформальні молодіжні об’єднання як наукову категорію та об’єкт психолого-педагогічного дослідження.

### ***Література:***

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укладач і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки: монография / Н. Н. Тарасов. – Екатеринбург: Издательство гуманитарного университета (УрГЮА), 2001. – 264 с.
3. Парсонс Т. Мотивация экономической деятельности / Т. Парсонс // О структуре социального действия. – М., 2002. – С. 329–354.
4. Парсонс Т. Мотивация экономической деятельности / Т. Парсонс // О структуре социального действия. – М., 2002. – С. 329–354.

5. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1982. – 287 с.
6. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 2: И-О / В.И. Даль. – М.: РИПОЛ Классик, 2006. – 783 с.
7. Андрусак Т.Г. Теорія держави і права: навчальний посібник / Т.Г. Андрусак. – Львів: Фонд “Право для України”, 1997. – 198 с.
8. Клейберг Ю.А. Социальные нормы и отклонения / Ю.А. Клейберг. – [2-е изд., доп.]. – М.: Вита-Пресс, 1997. – 140 с.
9. Гусинский Э.Н. Введение в философию образования / Э.Н. Гусинский, Ю.И. Турчанинова. – М.: Издательская корпорация “Логос”, 2000. – 224 с.
10. Социальные отклонения / [С.В. Бородин, В.Н. Кудрявцев, Ю.В. Кудрявцев, В.С. Нерсисянц]. – М.: Юридическая литература, 1989. – 368 с.
11. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / А.Г. Асмолов. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Академия, Смысл, 2007. – 528 с.

#### **References:**

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / [ukladach i holov. red. V.T. Busel]. – K.: Irpin: VTF “Perun”, 2005. – 1728 s.
2. Tarasov N.N. Metodologicheskie problemy yuridicheskoy nauki: monografiya / N.N. Tarasov. – Yekaterinburg: Izdatelstvo gumanitarnogo universiteta (UrGYuA), 2001. – 264 s.
3. Parsons T. Motivatsiya ekonomicheskoy deyatel'nosti / T. Parsons // O strukture sotsial'nogo deystviya. – M., 2002. – S. 329–354.
4. Parsons T. Motivatsiya ekonomicheskoy deyatel'nosti / T. Parsons // O strukture sotsial'nogo deystviya. – M., 2002. – S. 329–354.
5. Kudryavtsev V.N. Pravovoe povedenie: norma i patologiya / V.N. Kudryavtsev. – M.: Nauka, 1982. – 287 s.

6. Dal V.I. *Tolkovyy slovar zhivogo velikorussskogo yazyka: T. 2: I-O / V.I. Dal.* – M.: RIPOЛ Klassik, 2006. – 783 s.
7. Andrusiak T.H. *Teoriia derzhavy i prava: navchalnyi posibnyk / T.H. Andrusiak.* – Lviv: Fond “Pravo dlia Ukrainy”, 1997. – 198 s.
8. Kleyberg Y.A. *Sotsialnye normy i otkloneniya / Yu.A. Kleyberg.* – [2-e izd., dop.]. – M.: Vita-Press, 1997. – 140 s.
9. Gusinskiy E.N. *Vvedenie v filosofiyu obrazovaniya / E.N. Gusinskiy, Yu.I. Turchaninova.* – M.: Izdatelskaya korporatsiya “Logos”, 2000. – 224 s.
10. *Sotsialnye otkloneniya / [S.V. Borodin, V.N. Kudryavtsev, Yu.V. Kudryavtsev, V.S. Nersesyants].* – M.: Yuridicheskaya literatura, 1989. – 368 c.
11. Asmolov A.G. *Psikhologiya lichnosti: kulturno-istoricheskoe ponimanie razvitiya cheloveka / A.G. Asmolov.* – [3-e izd., ispr. i dop.]. – M.: Akademiya, Smysl, 2007. – 528 s.